

VÁCLAV HAVEL: DOPIS GUSTÁVU HUSÁKOVI 8. DUBNA 1975

Vážený pan
Dr. Gustáv Husák,
generální tajemník ÚV KSČ

Vážený pane doktore,
v našich závodech a úřadech se ukázněně pracuje, práce občanů má viditelné výsledky ve zvolna se zvyšující životní úrovni, lidé si staví domy, kupují auta, plodí děti, baví se, žijí.

To všechno by samozřejmě ještě nemuselo – pokud jde o úspěšnost či neúspěšnost Vaší politiky – mnoho znamenat: po každém společenském rozruchu se lidé vždycky nakonec vrátí ke každodenní práci, protože prostě chtějí žít, dělají to koneckonců kvůli sobě, a ne kvůli tomu či onomu státnímu vedení.

Lidé ovšem zdaleka nedělají jen to, že chodí do práce, nakupují a žijí si po svém. Dělají víc: vyhlašují četné pracovní závazky, které plní a překračují; jednotně se účastní voleb
a jednomyslně volí navržené kandidáty; aktivně pracují v různých politických organizacích; účastní se schůzí a manifestací; vyslovují svou podporu všemu, čemu mají; nikde není možno pozorovat známky nesouhlasu s čímkoliv, co vláda dělá.

Tyto skutečnosti už ovšem nelze tak snadno přejít; zde je třeba se už vážně tázat: nepotvrzuje to všechno, že se Vám podařilo úspěšně splnit program, který si Vaše vedení dalo: totiž získat podporu obyvatelstva a konsolidovat poměry v zemi?

Odpověď závisí na tom, co rozumíme pod pojmem konsolidace.

Pokud nám jsou jejím jediným měřítkem čísla z různých statistik a úředních nebo policejních hlášení o politické aktivitě občanů a podobných věcech, pak zajisté můžeme asi stěžít o konsolidovanosti u nás pochybovat.

Co ale, když budeme konsolidací rozumět něco víc – totiž skutečný vnitřní stav společnosti? Co když se začneme ptát i po dalších, snad subtilnějších a ne tak lehce spočítatelných věcech, ale nikoli proto méně důležitých, totiž po tom, co se – z hlediska osobní lidské zkušenosti – za těmi všemi čísly opravdu skrývá? Co když si položíme i takové otázky, jako například, co bylo uděláno pro mravní a duchovní obrodu společnosti, pro rozvoj skutečně lidských dimenzí života, pro povznesení člověka k vyššímu stupni důstojnosti, pro jeho vskutku svobodné a autentické uplatnění ve světě? Co zjistíme, když svou pozornost takto obrátíme od pouhého souboru vnějších jevů k souboru jejich vnitřních příčin a důsledků, jejich vazeb a významů, zkrátka k celé té skrytější rovině skutečnosti, na níž by měly tyto jevy dostávat teprve společný lidský smysl? Můžeme i potom považovat naši společnost za zkonsolidovanou?

Odvažuji se tvrdit, že nikoliv. Odvažuji se tvrdit, že – navzdory všem vnějším líbivým faktům – *vnitřně naše společnost nejen vůbec zkonsolidována není, ale upadá naopak do stále hlubší krize, do krize v lecčems nebezpečnější než všechny, jež z naší moderní historie pamatujeme.*

Pokusím se toto své tvrzení doložit.

Základní otázka, kterou si tu je třeba položit, zní: *proč* se vlastně lidé chovají tak, jak se chovají; proč dělají vše to, co ve svém souhrnu vytváří ten impozantní dojem totálně jednotné společnosti, totálně podporující svou vládu? Myslím, že každému nepředpojatému pozorovateli je odpověď zřejmá: žene je k tomu *strach*. Ze strachu, že přijde o své místo, vyučuje učitel ve škole věci, kterým nevěří; ze strachu o svou budoucnost je žák po něm opakuje; ze strachu, že nebude moci pokračovat ve studiu, vstupuje mladý člověk do Svazu mládeže a dělá v něm vše, co je třeba; ze strachu, že jeho syn nebo dcera nebude mít při přijímání na školu potřebný počet bodů v obludném politickobodovacím systému, přijímá otec nejrozmanitější funkce a dělá v nich „dobrovolně“ to, co je žádáno. Ze strachu z případných následků se lidé účastní voleb, volí v nich navržené kandidáty a tváří se, jako by ten obřad považovali za skutečné volby; ze strachu o existenci, postavení a kariéru chodí na schůze, odhlasovávají tam vše, co mají, anebo aspoň mlčí; ze strachu provádějí různé ponižující sebekritiky a pokání a nepravdivě vyplňují spoustu ponižujících dotazníků; ze strachu, že je někdo udá, neprojevují veřejně a často ani v soukromí své skutečné názory. Ze strachu z možných existenčních ústrků, ze snahy vylepšit si své postavení a zalíbit se vyšším orgánům vyhlašují pracující ve většině případů své pracovní závazky; z týchž pohnutek zakládají dokonce mnohdy i brigády socialistické práce, věduce dobře napřed, že jejich hlavním posláním bude, aby o nich bylo referováno v příslušných hlášeníh nahoru. Ze strachu chodí lidé na různé oficiální oslavy, manifestace a průvody. Ze strachu, že jim bude znemožňována další práce, hlásí se mnozí vědci a umělci k ideám, v něž ve skutečnosti nevěří, píší věci, které si nemyslí nebo o nichž vědí, že nejsou pravdou, vstupují do oficiálních organizací, účastní se práce, o jejíž hodnotě mají to nejhorší mínění, anebo sami oklešťují a deformují svá díla. Ze snahy zachránit sami sebe mnozí dokonce udávají na jiné, že dělali to, co sami dělali s nimi.

Strach, o němž mluvím, si ovšem nelze představovat jako strach v běžném psychologickém smyslu, tj. prostě jako určitou konkrétní emoci: kolem sebe nevidíme většinou lidi chvějící se strachem jako osiky, ale docela spokojeně a sebejistě se tvářící občany. Jde tu o strach v hlubším, řekl bych etickém smyslu: totiž o více nebo méně vědomou participaci na kolektivním vědomí trvalého a všudypřítomného ohrožení; o starost o to, co je nebo mohlo by být ohroženo; o pozvolné zvykání na toto ohrožení jako na substantiální součást přirozeného světa; o stále obsáhlejší, samozřejmější a obratnější

osvojování si různých forem vnějškového přizpůsobení jako jediného produktivního způsobu sebeobranu.

Strach přirozeně také není jediným stavebním materiálem současné společenské struktury.

Přesto zůstává materiálem hlavním, základním, bez něhož by nikdy nemohlo být dosaženo oné vnějškové jednoty, kázně a jednomyslnosti, o něž oficiální dokumenty opírají své tvrzení o zkonsolidovanosti našich poměrů.

Vzniká ovšem otázka: čeho se lidé vlastně bojí? Procesů? Mučení? Ztráty majetku? Deportací? Poprav? Zajisté nikoliv: tyto nejbrutálnější formy nátlaku společenské moci na občana naštěstí – aspoň v našich podmínkách – odnesla historie. Dnešní nátlak má formy jemnější a vybranější, a i když i dnes existují politické procesy (jejichž mocenská zmanipulovanost je každému známa), reprezentují už jen hrozbu krajní, zatímco hlavní váha je přenesena do oblasti nátlaku existenčního. Což ovšem na podstatě věci mnoho nemění: je známo, že nikdy nezáleží tolik na absolutní hodnotě ohrožení jako na jeho hodnotě relativní; spíš než o to, co člověk objektivně ztrácí, běží o to, jaký to má pro něj – na horizontu světa, v němž žije, s jeho hierarchií hodnot – subjektivní význam. Čili: bojí-li se dnešní člověk například, že ztratí možnost práce ve svém oboru, může být tento strach stejně silný a může ho vést k týmž činům, jako když v jiných historických podmínkách mu hrozila konfiskace majetku. Metoda existenčního nátlaku je přitom dokonce v jistém smyslu univerzálnější: není totiž u nás občana, který by nemohl být existenčně (v nejširším slova smyslu) postižen; každý má co ztratit, a každý má tudíž důvod ke strachu. Škála toho, co může člověk ztratit, je bohatá: od nejrůznějších výsad vládnoucí vrstvy a všech zvláštních možností, plynoucích z moci, přes možnost klidné práce, postupu a výdělku v zaměstnání, přes možnost vůbec pracovat ve svém oboru, přes možnost studia, až k možnosti žít aspoň na tom stupni omezené právní jistoty jako ostatní občané a neocitnout se v oné zvláštní vrstvě, pro kterou neplatí ani ty zákony, které platí pro ostatní, totiž mezi oběťmi *československého politického apartheidu*. Ano, každý má co ztratit, i ten poslední pomocný dělník může být přeřazen na místo ještě horší a hůř placené, i jemu se může krutě nevyplatit, když na schůzi nebo v hospodě řekne svůj pravý názor.

Tento systém existenčního nátlaku, dokonce obepínající celou společnost a každého občana, ať už jako konkrétní každodenní pohružka, anebo jako všeobecná možnost, by ovšem nemohl úspěšně fungovat, kdyby neměl – přesně tak jako ony překonané brutálnější formy nátlaku – své

přirozené mocenské zázemí v té síle, která mu zajišťuje univerzalitu, komplexnost a moc: ve všudypřítomné a všemocné státní policii. Tento děsivý pavouk má totiž celou společnost skrz naskrz protkánu svou neviditelnou pavučinou, on je tím mezním úběžníkem, v němž se nakonec všechny linie strachu protínají, oním posledním a nevývratným dokladem beznaděжности každého pokusu občana čelit společenské moci. A i když většina lidí většinu času tuto pavučinu na vlastní oči nevidí a nemůže si ji osahat, i ten nejprostší občan o ní dobře ví, v každém okamžiku a všude s její tichou přítomností počítá a podle toho se chová: to jest tak, aby obstál před jejím skrytým očima a ušima. A dobře ví, proč musí obstát: k tomu, aby tento pavouk do jeho života zasáhl, není vůbec třeba, aby se člověk dostal přímo do jeho spárů; vůbec nemusí být vyslýchán, obžalován, souzen nebo trestán. I jeho nadřízení jsou totiž tou pavučinou opleteni a každá instance, která o jeho osudu rozhoduje, tak či onak se státní policií spolupracuje nebo musí spolupracovat. A tak sám fakt, že státní policie vlastně může kdykoli do života člověka zasáhnout – aniž se lze jakkoli proti takovému zásahu bránit –, stačí k tomu, aby jeho život ztrácel kus své přirozenosti a autenticity a stával se jakousi trvalou přetvářkou.

Je-li strach v pozadí sebeobrané snahy člověka zachránit to, co má, pak stále častěji můžeme pozorovat, že hlavním motorem jeho útočné snahy získat to, co dosud nemá, se stává *sobectví a kariérismus*.

Zdá se, že málokdy v poslední době dával společenský systém tak otevřeně a bez zábran příležitost uplatnit se lidem ochotným hlásit se kdykoli k čemukoli, pokud jim to přináší užitek; lidem bezzásadovým a bezpáteřným, ochotným z touhy po moci a osobním prospěchu udělat cokoli; lidem lokajského založení, kterým nevadí jakékoli sebeponížení a kteří jsou kdykoli připraveni obětovat své bližní i vlastní čest příležitosti zalíbit se mocným. Za těchto okolností není náhoda, že tolik veřejných a mocenských funkcí je právě dnes obsazeno známými kariéristy, oportunisty, hochštaplery a lidmi s máslem na hlavě. Anebo prostě typickými kolaboranty, to jest těmi, kteří mají zvláštní schopnost za jakékoli situace vždy znovu přesvědčit sebe samé, že svou špinavou práci takzvaně něco zachraňují, nebo že aspoň zabraňují horším, aby obsadili jejich místa. Za těchto okolností není konečně ani náhoda, že právě dnes dosáhla dosud nejvyššího stupně, jaký za poslední desetiletí pamatujeme, zkorumpovanost nejrozličnějších veřejných činitelů, jejich ochota zcela otevřeně a za cokoli brát úplatky a uplatňovat při svém rozhodování bez ostychu především ta hlediska, jež jim diktují jejich nejrozličnější ziskné osobní zájmy.

Lidí, kteří upřímně věří všemu, co říká oficiální propaganda, a nezištně podporují vládní moc, je dnes méně než kdy dosud. Zato pokrytců je stále víc – do jisté míry je vlastně každý občan nucen být pokrytcem.

Tato neradostná situace má ovšem své logické příčiny: málokdy v posledních letech se režim tak málo zajímal o skutečné smýšlení navenek loajálních občanů a o upřímnost jejich projevů – stačí si povšimnout například jen toho, jak při různých těch sebekritikách a pokáních nikoho vlastně nezajímá, zda je lidé dělají upřímně, nebo jen kvůli svému prospěchu; dokonce lze říci, že se víceméně automaticky počítá s tou druhou alternativou, aniž by v tom bylo spatřováno něco nemravného, ba že právě osobními výhodami, které to přinese, se při získávání takových prohlášení především argumentuje: kajícíníka se nikdo nesnaží přesvědčit o tom, že se mýlil nebo chyboval, ale většinou jen o tom, že chce-li se zachránit, musí se kát, – šance, které tím získá, jsou přitom barvitě zveličovány, zatímco trpká pachuť, jež po takovém pokání zůstane v ústech, je bagatelizována jako údajný přelud. A kdyby se snad objevil podivín, který by to udělal opravdu z upřímného srdce a dotvrdil to třeba i apriorním odmítnutím příslušející mu odměny, byl by s největší pravděpodobností i režimu samému podezřelý.

Lze dokonce říci, že svým způsobem jsme všichni otevřeně podpláceni: přijmeš-li v podniku ty a ty funkce (samozřejmě nikoli jako nástroj služby ostatním, ale služby vedení podniku), obdaříme tě těmi a těmi výhodami. Vstoupíš-li do Svazu mládeže, získáš právo a prostředky na ty a ty způsoby rozptýlení. Účastníš-li se jako tvůrce těch a těch oficiálních podniků, budeš obdařen těmi a těmi skutečnými tvůrčími příležitostmi. Mysli si co chceš, jen když budeš navenek souhlasit, jen když nebudeš klást překážky, jen když potlačíš svůj zájem o pravdu a své svědomí, – a dveře jsou ti otevřeny dokořán.

Je-li ovšem základním principem společenského uplatnění *princip vnějškové adaptace*, jaké asi mohou být v lidech mobilizovány vlastnosti a jací asi lidé se mohou dostávat do popředí?

Kdesi mezi obranou před světem, řízenou strachem, a útočným dobýváním světa, vedeným touhou po osobním prospěchu, rozkládá se oblast, kterou by nebylo správné přehlížet, protože i ona významnou měrou spolutvoří morální klima *lhostejnosti* dnešní „jednotné společnosti“. Touto oblastí je lhostejnost a vše, co s ní souvisí.

Lidé jako by po nedávných historických otřesech a po tom, jaký systém se v zemi stabilizoval, ztratili víru v budoucnost, v možnost nápravy obecných věcí, ve smysl boje za pravdu a právo. Rezignují na všechno, co přesahuje rámec jejich běžné každodenní péče o své osobní zajištění; hledají nejrůznější způsoby úniku; propadají apatii, nezájmu o nadosobní hodnoty, nezájmu o své bližní, duchovní pasivitě a depresi. A kdo se ještě pokouší vzdorovat tím, že například odmítá přijmout princip přetvářky jako východisko k existenci, protože pochybuje o hodnotě seberealizace, která je zaplácena sebeodcizením, jeví se stále víc zlhostejnělému okolí jako podivín, blázen, donkichot – a posléze je nutně přijímán i s určitou dávkou nevole, jako každý, kdo se chová jinak než ostatní, a u něhož navíc hrozí nebezpečí, že svým chováním nastaví svému okolí kritické zrcadlo. Anebo – druhá možnost – zlhostejnělá komunita navenek takového jedince ze sebe vylučuje nebo se ho straní, jak je od ní žádáno, tajně nebo v soukromí s ním však sympatizuje, doufajíc, že takovou skrytou sympatií s někým, kdo se chová tak, jak by se ona sama chovat měla, ale nemůže, učiní zadost svému svědomí.

Tato lhostejnost je ovšem – paradoxně – velmi aktivním společenským činitelem: či snad nejdou mnozí k volebním urnám, na schůze, do oficiálních organizací spíš než ze strachu prostě z lhostejnosti? Není zdánlivě tak úspěšné fungování politické podpory režimu často jen záležitostí rutiny, zvyku, automatismu a pohodlnosti, v jejichž pozadí se neskrývá de facto nic jiného než totální rezignace? Účastnit se všech těch politických rituálů, v něž se nevěří, nemá sice smysl, ale aspoň to zajišťuje klid – jaký by však mělo vlastně smysl se jich neúčastnit? Ničeho by se nedosáhlo a člověk by navíc přišel i o ten klid.

Většina lidí žije nerada v trvalém konfliktu se společenskou mocí, tím spíš, že takový konflikt nemůže skončit jinak než porážkou izolovaného jedince. Proč by tedy vlastně člověk neměl dělat, co je žádáno? Nic ho to přece nestojí – a časem o tom vůbec přestává uvažovat: nestojí mu to ani za zamyšlení.

Beznaděj vede k apatii, apatie k přizpůsobování, přizpůsobení k rutinnímu výkonu (sloužícímu pak za doklad masové politické aktivity). To vše dohromady skládá dobovou představu o takzvaném normálním chování – představu ve své podstatě hluboce pesimistickou.

Oč hlubší je rezignace člověka na možnost obecné nápravy poměrů a vůbec na všechny nadosobní hodnoty a cíle, tedy na možnost působení směrem „ven“, o to

víc se jeho energie obrací tam, kde se jí kladou relativně nejmenší překážky: směrem „dovnitř“. Lidé myslí daleko víc na sebe, na svůj domov, na svou rodinu, na svůj dům, tam nalézají klid, tam mohou zapomenout na všechnu hloupost světa, tam mohou svobodně uplatňovat svou tvořivost. Shánějí domů vybavení, hezké věci, chtějí pozvednout úroveň svého bydlení, zpříjemňují si život, budují si chaty, pečují o svá auta, věnují větší pozornost svému jídlu, ošacení, domácímu pohodlí, prostě orientují se především na materiální parametry svého privátního životy.

Tato sociální orientace má pochopitelně příznivé hospodářské důsledky: pod jejím tlakem se rozvíjí zanedbaná sféra výroby spotřebního zboží a občanských služeb; má vliv na zvyšování celkového životního standardu obyvatelstva; představuje z národohospodářského hlediska významný zdroj dynamické energie, schopné aspoň částečně plnit v oblasti rozvoje hmotného bohatství společnosti ty úkoly, které by toporné, zbyrokratizované a málo produktivní státní hospodářství stěží zmáhalo (stačí jen srovnat rozsah a kvalitu soukromé a státní bytové výstavby).

Společenská moc tento přeliv energie do sféry „soukromého“ vítá a podporuje. Proč ale?

Pro důsledky, které má jako příznivý stimul hospodářského rozvoje? To jistě také. Avšak celý duch současné politické propagandy a praxe, nenápadně, ale systematicky povyšující tuto orientaci „dovnitř“ na nejvlastnější obsah lidské realizace ve světě, prozrazuje až příliš jasně, proč ve skutečnosti společenská moc onen přeliv energie tak vítá: především jako to, čím původně – psychologicky – je; jako únik ze sféry „veřejného“. Správně tušíc, že takto odčerpané síly – uplatněny směrem „ven“ – musely by se dříve nebo později obrátit proti ní (respektive proti té její podobě, které se nehodlá vzdát), *neváhá vydávat za lidský život to, co je de facto jen jeho zoufalou náhražkou.*

A tak pozornost společnosti – v zájmu jejího hladkého ovládnutí – je cílevědomě odvrácena od ní samé, to jest od věcí společenských: přibíjí veškeré pozornosti člověka k podlaze jeho čistě spotřebních zájmů ho má zbavit schopnosti vnímat stupňující se míru jeho duchovního, politického a morálního znásilnění; jeho redukce na jednorozměrného nositele ideálů raně konzumní společnosti ho má proměnit v povolný materiál komplexní manipulace; nebezpečí, že by mohl zatoužit po některé z nespočetných a nepředvídatelných možností, které má jako člověk, má být v zárodku potlačeno jeho uvězněním do ubohého horizontu možností, které má jako spotřebitel v omezených podmínkách centrálně

řízeného trhu. Vše nasvědčuje tomu, že společenská moc se tu chová způsobem adekvátním pro tvora, jehož jediným cílem je prostá sebezáchova. Snažíc se udržet cestu nejmenšího odporu, neohlíží se vůbec na to, čím je to zapláceno: *tvrdým útokem na lidskou integritu, brutálním okleštěním člověka jako člověka.*

Přitom se táž společenská moc s až obsedantní vytrvalostí legitimuje svou revoluční ideologií – s ideálem všestranného osvobození člověka v jejím centru! Kde ale ve skutečnosti zůstal člověk komplexně, harmonicky a autenticky rozvíjející svou osobnost? Člověk vysvobozený ze zajetí odcizujících společenských aparatur, zmyšlivované hierarchie životních hodnot, zformalizovaných svobod, z diktatury majetku a z fetišizující moci peněz? Člověk plně se těšící ze sociální a právní spravedlnosti, tvořivě se podílející na hospodářské a politické moci, povznesený ve své lidské důstojnosti a navracený k sobě samému? Místo svobodného spolurozhodování hospodářského, svobodné účasti na životě politickém a svobodného duchovního rozvoje je člověku nakonec nabídnuta možnost svobodně se rozhodnout, který typ ledničky či pračky si pořídí.

Čili: v popředí vzosná fasáda velkých humanistických ideálů – a za ní skromný rodinný domek socialistického měšťáka! Na jedné straně bombastická hesla o nebývalém rozvoji všech svobod a nebývalé strukturální bohatosti života – na druhé straně nebývalá šed' a pustota života redukováného na *sháňku!*

Kdesi na vrcholu hierarchie manipulačních tlaků, které dělají z člověka tupě poslušného příslušníka konzumního stáda, stojí – jak jsem už naznačil – skrytá a všemocná síla: státní policie. Není asi náhoda, že právě na ní lze propast mezi ideologickou fasádou a každodenní skutečností obzvlášť názorně ilustrovat: každému, kdo měl smutnou příležitost poznat na vlastní kůži „pracovní rukopis“ této instituce, musí být k smíchu oficiálně nám předstírané vysvětlení jejího smyslu: anebo lze snad věřit, že to usmolené šmejdění tisíců drobných udavačů, profesionálních fízlů, zakomplexovaných, lstivých, závistivých a zlovolných maloměšťáků a byrokratů, ten zapáchající chuchvalec zrad, alibismu, podvodů, drbů a intrik – je rukopisem dělníka, střežícího lidovou vládu a její revoluční vymoženosti před úklady jejích nepřátel? Vždyť největším nepřítelem skutečné dělnické lidovlády – kdyby nebyly věci postaveny na hlavu – by musel být právě onen ke všemu ochotný a ničeho se neštítící maloměšťák, léčící své pokulhávající lidské sebevědomí udáváním spoluobčanů, kterého lze tak zřetelně cítit za každodenní praxí tajné policie jako skutečného duchovního tvůrce jejího „pracovního rukopisu“! Myslím,

že celý tento groteskní protiklad teorie a praxe lze jen stěží vysvětlit jinak než jako přirozený důsledek skutečného poslání dnešní státní policie, kterým není chránit svobodný rozvoj člověka před jeho znásilňovateli, ale naopak chránit jeho znásilňovatele před ohrožením, jež by pro ně znamenal každý pokus člověka skutečně svobodně se rozvinout.

Rozpor mezi revolučním učením o novém člověku a nové morálce a přízemní koncepcí života jako spotřebitelského štěstí probouzí otázku, proč se vlastně společenská moc své ideologie tak křečovitě drží. Zřejmě jen proto, že ideologie – jako zkonvencionalizovaný rituálně-komunikační systém – jí zajišťuje zdání legitimacy, kontinuity a konzistence a slouží jí jako prestižní maska pro její pragmatickou praxi.

Skutečné konkrétní zájmy této praxe ovšem zároveň nutně do oficiální ideologie na každém kroku prosakují: z útroh nekonečné hory ideologických frází, jimiž se společenská moc pokouší neustále na člověka působit a které člověk většinou pro jejich nulovou sdělovací hodnotu téměř nevnímá, zaznívá k němu – jako nakonec jediný skutečně konkrétní a smysluplný hlas – realistická rada: o politiku se pokud možno nestarej – to je naše věc, dělej pouze to, co ti řekneme, zbytečně nefilozofuj a nestrkej nos do věcí, do kterých ti nic není, mlč, dělej si svou práci, starej se o sebe, a budeš šťasten. Člověk se této rady drží: nutnost pečovat o vlastní živobytí je koneckonců to jediné, na čem se může celkem bez potíží se svou vládou shodnout. Proč toho tedy nevyužít? Zvlášť když se beztak nic jiného dělat nedá!

K čemu celá ta situace, jejíž základní obrysy jsem se tu pokusil zachytit, ve svých důsledcích vede? Čili: co dělá s lidmi a z lidí systém založený na strachu a apatii, zahánějící člověka do nory pouhého hmotného živobytí a nabízející mu – jako hlavní princip jeho komunikace se společnostmi – přetvářku? Do jakého stavu společnost uvrhuje politika, jejímž jediným cílem je vnějškový pořádek a všeobecná poslušnost – bez ohledu na to, jakými prostředky a za jakou cenu je toho dosaženo?

Není asi třeba moc představivosti k tomu, aby člověk pochopil, že taková situace nemůže vést k ničemu jinému než k postupné korozi všech mravních norem, k rozpadu všech měřítek slušnosti a k obsáhlému podlomení důvěry ve smysl takových hodnot, jako je pravda, zásadovost, upřímnost, nezištnost, důstojnost a čest. K ničemu jinému než k poklesnutí existence na úroveň biologického vegetování, tedy k oné „hlubinné“ demoralizaci, která vyplývá ze ztráty naděje a z krize pocitu životního smyslu. K ničemu jinému

než k novému zpřítomnění toho tragického aspektu celkového postavení člověka v moderní technické civilizaci, který souvisí se ztrácejícím se horizontem absolutna a který bych nazval *krizí lidské identity*: anebo může snad brzdit rozpad totožnosti člověka se sebou samým systém tak tvrdě od něho vyžadující, aby byl někým jiným, než je?

Bylo dosaženo pořádku. Za cenu zmrtnění ducha, otupení srdce a zpusnutí života. Bylo dosaženo vnější konsolidace. Za cenu *duchovní a mravní krize společnosti*.

Nejhorší na této krizi ovšem je, že se prohlubuje: stačí se jen trochu povznést nad omezenou perspektivu každodennosti, abychom si s hrůzou uvědomili, jak rychle všichni opouštíme stanoviště, z nichž jsme ještě včera odmítali ustoupit: co ještě včera chápalo společenské vědomí jako neslušné, dnes běžně omlouvá, aby to zítra zřejmě přijímalo jako přirozené a pozitivní možná dokonce jako příklad slušnosti. O čem jsme ještě včera prohlašovali, že tomu nikdy nepřivykneme, nebo co jsme prostě měli za nemožné, dnes bez údivu přijímáme jako skutečnost. A co bylo naopak ještě nedávno pro nás samozřejmostí, dnes chápeme jako výjimečné a brzy – kdoví – budeme považovat za nedostupný ideál.

Proměny měřítek „přirozeného“ a „normálního“ a posuny v mravním citění, jež se ve společnosti udály v průběhu posledních let, jsou větší, než by se v prvním okamžiku mohlo zdát. Ruku v ruce s narůstající otupělostí se přirozeně otupuje i schopnost si tuto otupělost uvědomovat.

Choroba jako by z listů a plodů přecházela na kmen a do kořenů. Nejvlastnější důvody k obavám jsou tedy v oblasti vyhlídek, jež přítomný stav nabízí.

Společnost se vnitřně rozvíjí, bohatne a kultivuje především tím, že si stále hlouběji, obsáhleji a diferencovaněji uvědomuje sebe samu.

Základním nástrojem tohoto *sebeuvědomění společnosti* je její *kultura*. Kultura jako konkrétní oblast lidské činnosti, ovlivňující – byť často velmi zprostředkovaně – obecný stav ducha a zároveň tímto stavem neustále ovlivňovaná.

Tam, kde je totálním ovládnutím společnosti totálně potlačen její vnitřní diferencovaný rozvoj, je zcela zákonitě na prvním místě potlačena kultura: nejen „automaticky“, jako cosi, co celou svou ontologickou podstatou je protikladem „ducha“ každé společenské

manipulace, ale jaksi „programově“:

z oprávněné obavy, že si na prvním místě právě skrze kulturu – jako nástroj svého sebeuvědomění – společnost uvědomí i míru svého znásilnění. Kulturu společnost prohlubuje svou svobodu a objevuje pravdu, – a jaký zájem může na ní tedy mít moc, jejíž podstatou je právě potlačení těchto hodnot? Taková moc uznává přece jen jedinou „pravdu“: tu, kterou právě potřebuje. A jedinou „svobodu“: vyslovovat tuto „pravdu“.

Svět takové „pravdy“, která nežije z dialektického klimatu skutečného poznání, ale jen z klimatu mocenských zájmů, je světem myšlenkové sterility, strnulých dogmat, tuhé a nehybné doktríny a pragmatické libovůle jako jejího přirozeného důsledku.

Je to svět zákazů, omezení, nařízení. Svět, kde se kulturní politikou rozumí především činnost kulturní policie.

Bylo už mnoho řečeno a napsáno o kuriózním stupni devastace naší současné kultury; o stovkách zakázaných spisovatelů a knih a desítkách zlikvidovaných časopisů; o zrušení všech edičních a repertoárových možností a zpretrhání všech komunikací s obecným stavem ducha; o vyplenění výstavních síní; o bizarní paletě perzekucí a diskriminací, uplatňovaných v této sféře; o rozmetání všech dosavadních uměleckých organizací a četných vědeckých ústavů a jejich nahrazení jakýmsi atrapami, spravovanými hloučkem agresivních sektářů, známých kariéristů, nenapravitelných zbabělců a neschopných ctižádostivců, kteří se ve všeobecném vakuu chopili své velké příležitosti. Nebudu ty všechny věci znovu popisovat, pokusím se spíš zamyslet nad některými hlubšími aspekty tohoto stavu, souvisejícími s tématem tohoto dopisu.

Především: ať je dnešní situace jakkoli zlá, neznamená to, že by kultura vůbec neexistovala. Divadla hrají, televize denně vysílá, i knihy vycházejí. Celek této veřejné, legální kultury má však jeden základní znak: její všeobecné zvnějšnění způsobené obsáhlým odcizením její nejvlastnější podstatě formou jejího totálního *vykastrování právě jako nástroje lidského, a tedy i společenského sebeuvědomění*. A pokud se i dnes objeví hodnota nesporně svrchovaná, například – abych zůstal ve sféře umění – skvělý herecký výkon, pak se objeví spíš jako něco, co je tolerováno jen díky subtilnosti, sublimovanosti, a tedy z hlediska moci relativní neškodnosti svého společensko-sebeuvědomovacího dosahu. Avšak i zde – sotva začíná být tento dosah výrazněji pociťován – začíná se společenská moc instinktivně bránit (jsou známy příklady, že dobrý herec

byl zakázán v podstatě jen proto, že byl příliš dobrý). O to však v této souvislosti nejde. Zajímá mne otázka, jak se ono zvětšování projevuje v oblastech disponujících prostředky k daleko přímějšimu pojmenování lidské zkušenosti světa, a tedy daleko zjevněji plnicích společensko-sebeuvědomovací funkci.

Uvedu příklad: řekněme, že je zveřejněno – a občas se i to stane – literární dílo, třeba hra, jemuž nelze upřít obratnost, sugestivitu, nápaditost, smysluplnost. Ať je takové dílo jinak jakékoli, jedním si u něho můžeme být vždy a bezpečně jisti: že ani o centimetr nepřekračuje – ať už dík cenzuře nebo autocenzuře, autorskému typu nebo autorskému sebeobelhání, rezignaci nebo vypočítavosti – rámec fetišů konvenčního, banálního, a tedy v podstatě lživého společenského vědomí, vydávajícího a přijímajícího jako autentickou zkušenost světa jen zdání takové zkušenosti, složené ze snůšky povrchních, uhlazených a ořelých zkušenostních detailů, respektive jakýchsi mrtvých stínů zkušenosti dávno už společenským vědomím přijaté a v něm domestikované. Takové dílo přesto – nebo přesněji: právě proto – vždycky řadu lidí pobaví, napne, dojme a všeličím zaujme, – aniž přitom cokoli osvětlí zábleskem skutečného poznání ve smyslu vyjevení dosud neznámého, vyslovení dosud nevysloveného nebo nové, samorostlé a působivé evidence něčeho dosud jen tušeného. Stručně řečeno: imitujíc reálný svět, v jádře takové dílo reálný svět falšuje. Pokud jde potom o konkrétní podobu onoho zvětšování, není vůbec náhoda, že nejčastěji tu je čerpáno ze soudku, který u nás tradičně stojí – dík osvědčené neškodnosti svého obsahu – na výsluní přízně společenské moci, ať už té buržoazní, nebo proletářské: mluvím o *estetice banality* zabydlené v dimenzích bodré maloměstácké morálky; o sentimentální filozofii sousedské humanity; o kuchyňské žovialitě; o provinciální koncepci světa, založené na víře v jeho celkové dobráctví; mluvím o té estetice, jejíž páteří je kult rozšafné průměrnosti, stojící na fundamentu zatuchlého nacionálního sebeuspokojení, řízený principem rozmělnění, zdobnění a uhlazení, a vyúsťující posléze do lživého optimismu té nejpo- kleslejší interpretace hesla „pravda vítězí“.

Děl beletrizujících vládní politickou ideologii je dnes, jak jistě víte, nesmírně málo a jsou po profesionální stránce evidentně špatná. Není tomu tak jenom proto, že je nemá kdo tvořit, ale jistě i proto, že v podstatě – i když se to může zdát paradoxní – nejsou ani nijak zvlášť vítána: z hlediska dnešní skutečné – to jest konzumní – koncepce života by totiž – kdyby tu byla, kdyby byla profesionálně dobrá a kdyby je někdo sledoval – příliš obracela pozornost směrem „ven“, příliš jítřila staré rány, příliš

vyvolávala svou obecnou a radikální političností obecně a radikálně politické reakce a tím vším příliš čeřila vody, které mají zůstat co nejstojatější. Skutečným zájmům dnešní společenské moci vyhovuje nepoměrně lépe to, co jsem nazval estetikou banality. S pravdou se to totiž míjí daleko nenápadněji, přijatelněji, věrohodněji a konvenční povědomí to přirozeně daleko snadněji přijímá, takže to může daleko lépe plnit úkol, který konzumní koncepce života kultuře dává: nevzrušovat pravdou, ale uklidňovat lží.

Tvorba tohoto druhu byla samozřejmě vždycky ve většině. Dosud vždy však u nás existovaly aspoň škvíry, kudy pronikala na veřejnost i tvorba, o níž bylo možno říct, že tak či onak prostředkuje autentičtější lidské sebepoznání. Tato tvorba to sice nikdy neměla zvlášť lehké – brání se jí nejen společenská moc, ale i pohodlné a setrvačné konvenční povědomí –, vždy ale dosud jakýmsi záhadným způsobem, klikatě a málokdy okamžitě, nakonec přeci jen člověka a společnost dostihovala a společensko-sebeuvědomovací roli kultury tím naplňovala.

O nic víc ostatně také nejde. Nicméně právě to se mi však jeví jako nejdůležitější. Nicméně právě to se podařilo současné vládě – a lze dokázat, že se tak stalo poprvé od dob našeho národního obrození – téměř dokonale znemožnit: tak precizní je dnes systém byrokratického ovládání kultury, tak dokonalý je přehled o všech skulinkách, kudy by mohlo proniknout na svět důsažnější dílo, tak velký má onen hlouček, který ve svých kapsách shromáždil klíče od všech dveří, strach z vlády a strach z umění.

Zajistě chápete, že v tomto okamžiku nemluvím už o těch mnohostránkových indexech tvůrců úplně nebo částečně zakázaných, ale o indexu mnohem horším: o „bianco indexu“, na němž je a priori vše, co by mohlo zajiskřit původnější myšlenkou, pronikavějším poznáním, vyšším stupněm upřímnosti, originálnějším nápadem, sugestivnějším tvarem, – mluvím o předběžném zatykači na všechno vnitřně svobodné, a tudíž – v nejhlubším slova smyslu – kulturní. Mluvím o zatykači na kulturu, který Vaše vláda vydala.

Opět to vyvolává otázku, kterou zde kladu vlastně od začátku: Co to všechno – skutečně – znamená? K čemu to vede? Co to tak říkajíc se společností udělá? Vyjdu opět z příkladu: Jak známo, přestala u nás vycházet většina dřívějších kulturních časopisů; pokud nějaký přetrval, je tak zglajchšaltován, že téměř nemá smysl ho brát v potaz.

Co se tím stalo?

Na první pohled celkem nic: společnost funguje dál – i bez všech těch literárních, výtvarných, divadelních, filozofických, historických a jiných časopisů, jejichž počet sice ani v době, kdy existovaly, neodpovídal latentním potřebám společnosti, jež tu však byly a svou roli hrály. Kolika lidem tedy tyto časopisy vlastně ještě dnes scházejí? Několika desítkám tisíc jejich abonentů, tedy velmi malé části společnosti.

Přesto jde o ztrátu nekonečně hlubší a důsažnější, než jak by se mohlo z tohoto kvantitativního hlediska zdát. Skutečný dosah té ztráty je ovšem – opět – skrytý a těžko ho lze vystihnout nějakými exaktními údaji. Násilná likvidace takového časopisu – řekněme třeba teoretické revue zaměřené na divadlo – není totiž jen konkrétním ochuzením jeho konkrétních čtenářů, není dokonce ani jen tvrdým zásahem proti divadelní kultuře. Je zároveň – a především – likvidací určitého sebeuvědomovacího orgánu společnosti a jako taková je nutně i jakýmsi těžko přesně popsatelným zásahem do spleť sítě koloběhu, výměny a proměny živin, udržující při životě ten vrstevnatý organismus, kterým moderní společnost je; ranou přirozené dynamice procesů, v tomto organismu probíhajících; porušením vyvážené souhry jeho rozmanitých funkcí, odpovídající dosaženému stupni jeho vnitřní strukturovanosti. A tak jako dlouhodobý nedostatek jistého vitamínu – z kvantitativního hlediska představujícího v celku lidské stravy zanedbatelnou složku – může přesto způsobit onemocnění člověka, tak může nakonec způsobit společenskému organismu – v dlouhodobém výhledu – i ztráta jediného časopisu nepoměrně větší škodu, než by se zprvu zdálo. A co teprve když nejde o jeden časopis, ale v podstatě o všechny?

Lze totiž snadno dokázat, že skutečný význam poznání, myšlení a tvorby není ve stratifikovaném světě kulturní společnosti nikdy beze zbytku vyčerpán významem, který tyto hodnoty mají pro fyzický okruh osob, jež s nimi – v prvním plánu, původně, „fyzicky“ – mají co do činění, ať už aktivně, nebo pasivně. Ten počet bývá téměř vždy malý, ve vědě ještě spíš než v umění, a přece poznání, o něž běží, se může posléze velmi hluboce – byť mnohonásobně zprostředkováno – dotknout celé společnosti asi tak, jako se každého z nás přímo „fyzicky“ dotýká politika počítající s atomovým ohrožením, aniž většina z nás „fyzicky“ zažila teoreticko-fyzikální spekulace, jež vedly k sestrojení atomové bomby. Že tomu tak je i u poznání humanitního, dokládají dějiny četnými příklady nebývalého kulturního, politického a mravního vzepětí celé společnosti, jehož původním krystalizačním jádrem nebo katalyzátorem byl společensko-sebeuvědomovací čin nejen vykonaný, ale i

bezprostředně („fyzicky“) zažitý docela malým a exkluzivním okruhem osob. Ten čin mohl dokonce i později zůstat mimo rámec přímé apercepce společnosti jako celku, – a přece byl neodmyslitelným předpokladem jejího vzepětí! Nikdy totiž nevíme, kdy nenápadný ohýnek poznání, zažehnutý v okruhu několika málo buněk jaksi specializovaných na sebeuvědomování organismu, posvítí náhle na cestu celé společnosti, aniž se ona sama třeba vůbec kdy dozví, jak to, že na tu cestu viděla. Ale to zdaleka není vše: i ty nesčíslné záblesky poznání, jež nikdy společnosti jako celku na cestu neposvítí, mají svůj hluboký společenský význam, byť by tento význam nebyl v ničem jiném než prostě v tom, že tu byly; že posvítit mohly; že tedy i ony jsou – už jen svým holým udáním se – realizací jistého okruhu společenských potencialit, ať už ve smyslu tvořivých sil, anebo prostě svobod, že i ony spolutvoří a spoluzaručují *klima kulturnosti*, nezbytné i pro vznik záblesků důsažnějších. Prostor duchovního sebeuvědomění je zkrátka *nedělitelný*, přestřižení jediné nitky narušuje nutně soudržnost celé sítě – a už to dokazuje tu zvláštní propojenost všech subtilních procesů v organismu společnosti, o níž jsem mluvil, ten sebezpřesahující význam každého z nich, a tudíž i sebezpřesahující zhoubnost jeho narušení.

Nechci redukovat celou věc na tento jediný, stále ještě poměrně triviální aspekt. Nicméně: nepotvrzuje už i to hluboce zhoubný vliv na celkový duchovní a mravní stav společnosti, který má, a hlavně ještě bude mít – byť by svým bezprostředním účinkem dopadal i jen na poměrně omezený počet hlav – onen „zatykač na kulturu“? Neobjevil-li se v posledních letech na knihkupeckých pultech jediný nový český román, který by zjiitelně rozšířil obzor naší zkušenosti světa, navenek se to zajisté nijak neprojeví – čtenáři kvůli tomu demonstrovat nebudou a něco ke čtení se nakonec vždycky najde. Kdo si však troufá odhadovat, co tento fakt skutečně znamená pro českou společnost? Kdo ví, jak se ta mezera projeví v duchovním a mravním ovzduší budoucích let? Jak dalece oslabí naši schopnost „vědět se“? Jak hluboce taková absence kulturního sebezpoznání poznamená ty, kteří dnes začínají nebo zítra začnou poznávat sebe samé? Jaké množství mystifikací, zvolna sedimentujících v obecném kulturním povědomí, bude třeba rozbíjet a kam až bude nutné se zase vracet? Kdo ví, kdo, kdy, odkud a jak bude ještě s to nabrat sílu k rozžehnutí nového ohýnku pravdy, – když se tak důkladně vytrácí nejen možnost, ale i *pocit možnosti* takového rozžehnutí?

Několik takových románů, jaké chybí v knihkupectvích, tu přeci jen je: kolují v rukopisech. V tomto ohledu tedy není situace ještě tak beznadějná; ze všeho, co jsem tu

řekl, je zřejmé, že i kdyby takový román po léta neznalo víc než dvacet lidí, svůj zvláštní význam jeho existence má: už to přece cosi znamená, že tu vůbec taková kniha je, že vůbec mohla být napsána, že aspoň v jednom užoučkém pásmu kulturního povědomí žije. Jak tomu ale může být ve sférách, kde nelze pracovat jinak než na rovině takzvaných legálních struktur? Jak poznat skutečný rozsah škod, jež způsobilo a způsobí udušení zajímavých trendů v divadle a filmu, těchto oblastech zcela specifického sociálně excitačního dosahu?

A co může z hlediska dlouhodobého výhledu teprve znamenat vakuum, vznikající ve sféře humanitních věd, teorie a odborné společensko-vědní esejistiky? Kdo se tu odváží odhadnout důsledky násilného přerušení různých dlouhodobých sebeuvědomovacích procesů na rovině ontologické, etické a historické, tolik závislých na přístupu ke studijním pramenům a na průběžných veřejných konfrontacích, a vůbec násilného znemožnění jakékoli přirozenější cirkulace informací, myšlešnek, poznatků a hodnot a jakékoli veřejné krystalizace postojů?

Celková otázka tedy zní: *K jak hluboké zítřejší duchovní a mravní impotenci národa povede dnešní kastrace jeho kultury?*

Obávám se, že zhoubné společenské následky tu o mnoho let přežijí konkrétní politické zájmy, jež je vyvolaly. *O to větší bude ovšem historická vina těch, kteří duchovní budoucnost národa obětovali zájmům své mocenské přítomnosti.*

Je-li základním zákonem kosmu zvyšování entropie,* základním zákonem života je naopak zvyšování strukturovanosti a boj proti entropii: život se vzpírá každé uniformitě a jednotě; jeho perspektivou není „zestejnění“, ale rozrůznění; je neklidem transcendence, dobrodružstvím nového, odbojem proti. V podstatě společenské moci, jejíž cíle jsou omezeny na ochranu vlastní neměnnosti cestou násilně vynucené jednoty permanentního souhlasu, je naopak bytostná nedůvěra ke každé různosti, jedinečnosti a transcendenci, bytostný odpor ke všemu neznámému, neuchopitelnému a aktuálně tajemnému; bytostné směřování k uniformitě, stejnosti a nehybnosti; hluboká láska ke statu quo. Duch mechanického v ní převládá nad duchem vitálního. Pořádek, o nějž usiluje, není otevřeným hledáním stále vyšších forem sebeorganizace společnosti, ekvivalentních její zvyšující se strukturovanosti, ale naopak klesáním k onomu „nejpravděpodobnějšímu stavu“, který představuje nejvyšší entropii. Jdouc *směrem entropie*, jde taková moc *proti směru života*.

Jak víme, i u člověka existuje okamžik, kdy stupeň jeho strukturovanosti začne náhle klesat a jeho cesta se obrátí směrem k entropii, tedy okamžik, kdy i on podlehe obecnému zákonu kosmu: je to okamžik smrti. Kdesi v samých základech společenské moci, jež se vydala směrem k entropii (a jež by nejraději člověka připodobnila počítačímu stroji, do něhož lze vložit jakýkoliv program s jistotou, že ho splní), je přítomen *princip smrti*. A pach smrti vane i z té představy o „pořádku“, kterou tato moc uplatňuje a v jejíž perspektivě každý projev skutečného života svérázný čin, osobitý výraz, jedinečná myšlenka, nepředvídaná touha či nápad – je nutně jen signálem „zmatku“, „chaosu“, „anarchie“.

Celou svou politickou praxí, jejíž základní aspekty jsem se tu snažil postupně popsat, potvrzuje i náš současný režim, že ideje „klidu“, „pořádku“, „konsolidace“, „vyvedení z krize“, „zastavení rozvratu“, „uklidnění vášní“ atd., jež od samého počátku byly osou jeho politického programu, mají pro něj v posledku týž smrtící obsah, který mají pro všechny „entropické“ režimy.

Ano, je tu pořádek: byrokratický pořádek šedivé uniformity, umrtvující jedinečnost; strojové mechaničnosti, potlačující neopakovatelnost; zatuchlé nehybnosti, vylučující transcendenci. Je to *pořádek bez života*.

Ano, v naší zemi je klid: není to ale klid márnice nebo hrobu?

Ve společnosti, která skutečně žije, se přirozeně stále něco děje: souhra přítomných činů a událostí a zjevných i skrytých pohybů konstituuje stále nové jedinečné situace, vyzývající k dalším činům a vyvolávající nové pohyby. Tajemná životní polarita konstantního a proměnného, zákonitého a náhodného, předvídatelného a neočekávaného působí v čase a vyjevuje se děním. Čím strukturovanější je přítom společenský život, tím strukturovanější je i společenský čas: sílí v něm prvek jedinečnosti a neopakovatelnosti. To ovšem zase posiluje možnost reflektovat ho v jeho posloupnosti, totiž jako nezvratný proud nezaměnitelných situací, a tím zpětně chápat lépe i to, co je ve společenském dění zákonité. Čím bohatěji tedy společnost žije, tím lépe si uvědomuje dimenzi společenského času, *dimenzi dějinnosti*.

Jinými slovy: kde je prostor pro společenské dění, tam se otvírá i prostor pro společenskou paměť. Společnost, která žije, má dějiny.

Je-li ovšem v dějinách prvek kontinuity a kauzality tak

byťstně svázán s prvkem neopakovatelnosti a nepředvídatelnosti, vzniká otázka, jak mohou skutečné dějiny – tento neuhasitelný pramen „chaosu“, trvalý zdroj neklidu a drzý políček pořádku – existovat ve světě ovládaném „entropickým“ režimem.

Odpověď je jasná: existovat v něm nemohou. A také v něm – aspoň navenek – neexistují: umrtvením života jakožto života je v něm zastaven společenský čas, a dějiny proto mizí z jeho horizontu.

I u nás se zdá, jako by od jisté doby nebylo dějin: pomalu, ale jistě ztrácíme pojem času – zapomínáme, co bylo kdy, co bylo dříve a co později, co vůbec bylo – a převládá v nás pocit, že je to vlastně i jedno. Z dění se vytrácí jedinečnost, a tedy i kontinuita, vše splývá v jediný šedivý obraz stále téhož koloběhu: říkáme, že se „nic neděje“. Smrtící pořádek byl vnesen i sem, dění je dokonale uspořádáno, a tudíž dokonale umrtveno. Krize pocitu časové posloupnosti na rovině společenské vede přitom nutně i k jeho krizi v životě privátním: ztrácí se pozadí historie společnosti a tím i historie postavení jedince v této historii, klesá soukromý život na předhistorickou úroveň, kde je čas rytmitizován už jen takovými událostmi, jako je narození, svatba nebo smrt. Krize pocitu společenského času jako by vůbec uvrhovala společnost kamsi zpět do předhistorické doby, kdy lidstvo po dlouhá tisíciletí ve svém vědomí společenského času nepřekračovalo hranice kosmicko-meteorologického stereotypu od nekonečna do nekonečna se opakujících ročních období a s nimi spojených náboženských rituálů.

Mezera, kterou po sobě zanechal zneklidňující rozměr dějinnosti, musí být ovšem zaplněna: a tak je nepořádek skutečných dějin nahrazen pořádkem pseudodějiny, jehož autorem ovšem není život společnosti, ale úřední plánovač; místo událostí se nám nabízejí pseudoudálosti; žijeme od výročí k výročí, od oslavy k oslavě, od přehlídky k přehlídce; od jednomyslného sjezdu k jednomyslným volbám a od jednomyslných voleb k jednomyslnému sjezdu; od Dne tisku ke Dni dělostřelectva a naopak. Není to náhoda, že tento typ substituce dějin nám umožňuje získat – nejen do minulosti, ale i do budoucnosti! – zcela vyčerpávající přehled o společenském „dění“ pouhým pohledem do kalendáře. A díky notoricky známé náplni opakujících se rituálů vyrovná se takto získaná informace dokonce té, kterou by nám dal autentický zážitek. Tedy opět: dokonalý pořádek – vykoupený však návratem do prehistorie. A to ještě s výhradou: zatímco pro naše předky měly opakující se rituály vždy znovu svůj hluboký existenciální smysl, pro nás jsou už jen samoúčelnou rutinou; vláda se jich drží kvůli zdání dějinného pohybu;

občan je absolvuje, aby neměl popotahování. „Entropický“ režim má jedinou možnost, jak zvyšovat v prostoru své působnosti všeobecnou entropii: utužováním svého vlastního centralismu, zvyšováním své monolitičnosti, obepínáním společnosti stále univerzálnější a neprodyšnější svěrací kazajkou jednorozměrné manipulace. Jenomže každý jeho další krok tímto směrem znamená nutně zároveň další zvýšení jeho vlastní entropie: ve snaze znehybnit svět znehybňuje sám sebe a ochromuje svou schopnost konfrontovat se s čímkoliv novým a vzdorovat byťstnému směřování života. „Entropický“ režim je tak odsouzen ze své podstaty stát se v poslední instanci obětí svého vlastního smrtícího principu, obětí nejzranitelnější, díky svému osudnému nedostatku jakékoli vnitřní intence, která by ho nutila tak říkajíc čelit sobě samému. Život je naopak schopen tím úspěšněji a vynalézavěji – v duchu svého nepotlačitelného směřování proti entropii – vzdorovat svému znásilnění, čím rychleji znásilňující moc tuhne a kornatí.

Umrťující život, umrtvuje tedy společenská moc i sebe samu – a tím posléze i svou schopnost umrtvovat život. Jinými slovy: život lze dlouho a velmi důkladně znásilňovat, zplošťovat, umrtvovat, – a přece ho nakonec natrvalo zastavit nelze: třeba tiše, v skrytu a zvolna, – přeci jde dál; třeba tisíckrát sobě odcizen, – přeci se vždy znovu nějakým způsobem vrací sám k sobě; byť byl sebevíc znásilněn, – přeci jen nakonec vždycky přežije moc, která ho znásilňovala. Nemůže tomu být jinak díky hluboce kompromisní povaze každé „entropické“ moci, která potlačuje a může potlačovat život jen tehdy, když nějaký život existuje, a která je tedy koneckonců zároveň na život existenčně odkázána, aniž by ovšem on byl existenčně odkázán na ni. Jediná síla, která může život na naší planetě skutečně zničit, je ta síla, která nezná kompromisu: totiž globální kosmická platnost druhého zákona termodynamiky.

Nelze-li natrvalo zničit život, nelze ovšem úplně zastavit ani dějiny: pod těžkým příkrovem nehybnosti a pseudodělení teče jejich tajný pramínek a pomalu a nenápadně podemílá ten příkrov. Může to trvat dlouho, ale jednoho dne se to musí stát: příkrov už není s to déle odolávat a začíná prskat.

A to je okamžik, kdy se začíná opět cosi viditelného dít, cosi skutečně nového a jedinečného; cosi, co nebylo naplánováno v oficiálním kalendáři „dění“; cosi, u čeho nemáme najednou pocit, že je to jedno, kdy se to děje a že se to děje. Cosi opravdu historického v tom smyslu, že se tím opět hlásí ke slovu dějiny.

Jak se ovšem mohou – v našich konkrétních podmínkách – dějiny „přihlásit ke slovu“? Co taková perspektiva vlastně konkrétně znamená?

Nejsem ani historik, ani prorok, nicméně jistým pozorováním – pokud jde o strukturu takových okamžiků – člověk přeci jen uniknout nemůže.

Tam, kde existuje – aspoň do jisté míry – otevřená soutěž o moc jako jediná skutečná záruka veřejné kontroly moci (a v posledku i jakékoli svobody slova), musí žít společenská moc, ať už se jí chce, nebo nechce, v jakémsi trvalém a otevřeném dialogu s životem společnosti; je nucena průběžně řešit nejrozmanitější otázky, jež před ní život staví. Kde otevřená soutěž o moc neexistuje (a kde je tudíž zákonitě dříve nebo později potlačena i svoboda slova) – což je případ každého „entropického“ režimu –, tam se společenská moc nepřizpůsobuje životu, ale snaží se přizpůsobit život sobě, což znamená, že místo aby jeho skutečné rozpory, nároky a problémy průběžně a otevřeně řešila, prostě je zastírá. Tyto rozpory a nároky nicméně kdesi pod pokličkou existují, hromadí se, narůstají, aby v určitém okamžiku, kdy je už poklička nemůže udržet, pronikly ven. A to je právě onen okamžik, kdy příkrov nehybnosti puká a do arény opět vstupují dějiny.

Co se tedy potom vlastně stane?

Společenská moc má sice ještě dost síly k tomu, aby znemožnila otevřenou realizaci tlaku životních rozporů ve formě otevřené diskuse a otevřené soutěže o moc, nicméně nemá už dost síly k tomu, aby tomuto tlaku úplně vzdorovala. A tak život vtrhává aspoň tam, kam vtrhnout může: do skrytých kuloárů moci, kde si vynucuje skrytou diskusi a posléze skrytou soutěž o moc. Společenská moc je ovšem nepřipravena – jakýkoliv důležitější dialog s životem je mimo obzor její způsobilosti –, a tak propadá panice: život v jejích kabinetech rozsévá zmatek v podobě osobních konfliktů, intrik, nástrah a soubojů, ba proniká, lzeli to tak říci, dokonce přímo do jejích jednotlivých reprezentantů: mrtvolná maska neosobnosti, kterou funkcionářům dávala jejich identifikace s monolitní mocí, náhle padá, a za ní se objevují živí lidé, docela „lidsky“ soupeřící o moc a bojující – jeden proti druhému – o svou záchranu. Je to známý okamžik palácových revolucí a pučů, náhlých a těžko zvenčí srozumitelných výměn osob ve funkcích a tezí v proslovech; okamžik odhalování skutečných nebo vykonstruovaných spiknutí a tajných center; okamžik zveřejňování skutečných nebo smyšlených zločinů a vyhrabávání dávných vin; okamžik vzájemného vylučování z různých orgánů,

vzájemného špinění a případně i zatýkání a procesů. A jestli dosud mluvili všichni nositelé moci touž řečí, v týchž frázích, o týchž cílech a jejich úspěšném plnění, pak nyní náhle se tento monolitní blok moci rozpadá na navzájem odlišitelné jedince, jimž sice zůstala dřívější společná řeč, kteří ji však najednou užívají k vzájemnému osobnímu obviňování, – a my překvapení slyšíme, že řadě z nich (totiž těm, co v skryté soutěži o moc prohráli) vůbec nešlo o vyhlašované cíle a že je vůbec úspěšně neplnili, ale právě naopak, zatímco jiným (to jest těm, kteří vyhráli) opravdu o tyto cíle běží a jedině oni jsou s to je úspěšně plnit.

Oč racionálnější byl tedy po léta budován onen oficiální kalendář pseudodění, o to iracionálnější podobu mívá pak náhlý vpád skutečných dějin; všechna jejich po léta potlačovaná neopakovatelnost, jedinečnost, nevypočitatelnost, všechno jejich po léta popírané tajemství se provalí v jediné chvíli: a jestli jsme po léta nemohli být nikdy ničím drobným, každodenním překvapení, teď se dožíváme jediného velkého překvapení – to však stojí za to. Všechna „nepořádnost“ dějin, po léta umělým pořádkem potlačovaná, teď najednou tryská ven.

Jako bychom to neznali! Jako bychom to už tolikrát nemohli v naší části světa pozorovat! Stroj, po léta pracující zdánlivě bezchybně, bez výkyvů, bez komplikací, přes noc se rozsype, a sestava, která probouzela dojem, že bude ve své neměnné podobě vládnout do konce světa, protože neexistuje síla, která by ji mohla v tomto prostředí jednomyslných voleb a jednomyslného hlasování zpochybnit, se z ničeho nic rozpadá. A my udiveni zjišťujeme, že všechno bylo docela jinak, než jsme si mysleli.

Okamžik, kdy se přežene takové tornádo zatuchlým světem stabilizovaných mocenských struktur, zdaleka ovšem nebývá nám všem, kteří jsme vně moci, jen předmětem pobavení. Sice nepřímě, přesto však běží vždy koneckonců i o nás: anebo není to snad onen tichý a dlouhodobý tlak života těch neustále potlačovaných, a přesto nikdy nepotlačitelných celospolečenských potřeb, zájmů, rozporů a napětí, který vždy znovu vyvolává ony otřesy moci? A jaký potom div, že se společnost vždy znovu v takových chvílích probouzí, že se k nim upíná nebo že je zjitřeněji vnímá, že je nechává na sebe působit a pokouší se jich využít! Tyto otřesy téměř vždy probouzejí nějaké naděje nebo nějaké obavy; téměř vždy otvírají – ať už skutečně, nebo zdánlivě – prostor pro novou realizaci různých sil a intencí života; téměř vždy akcelerují různé pohyby ve společnosti.

To vše v sobě ovšem zároveň obsahuje téměř vždy – právě díky hluboce nepřirozené struktuře takových způsobů konfrontace s životem, jakými jsou tyto náhlé mocenské otřesy – i četná velká a předem nespočitatelná rizika.

Pokusím se blíže osvětlit jeden typ takových rizik. Jestli se člověk denně mlčky podřizuje neschopnému nadřízenému, jestli denně s vážnou tváří absolvuje rituály, které mu jsou ve skutečnosti k smíchu, jestli bez zdráhání píše do dotazníků opak svého skutečného mínění a je ochoten veřejně se zříkat sám sebe, jestli bez obtíží předstírá sympatii nebo dokonce lásku tam, kde pociťuje ve skutečnosti lhostejnost nebo odpor, neznamená to všechno ještě zdaleka, že v něm nadobro vyschnul jeden ze základních lidských citů: totiž cit pro ponížení.

Naopak: i když o tom nikdo nemluví, přesto lidé velmi přesně cítí, čím je jejich vnější klid vykupován: trvalým ponížením jejich lidské důstojnosti. Oč méně se přitom tomuto ponížení bezprostředně brání – ať už jim v tom pomáhá schopnost vypudit ho ze svého vědomí a nalhat si, že se vlastně tak moc neděje, nebo prostě schopnost zatnout zuby –, o to hlouběji se zapisuje do jejich citové paměti. Ten, kdo dokáže bezprostředně svému ponížování vzdorovat, dokáže též brzy na ně zapomenout; kdo je dokáže dlouho naopak mlčky snášet, dokáže si je i dlouho pamatovat. A tak ve skutečnosti nic nezůstává zapomenuto: všechen vytrpěný strach, všechna vynucená přetvářka, všechno to trapné a nedůstojné šaškování – a možná ze všeho nejvíc pocit prokázané zbabělosti –, to vše se kdesi na dně společenského vědomí usazuje a střádá, to vše tam tiše pracuje.

Není to přirozeně nijak zdravá situace: boláky nejsou včas operovány, zvolna hnisají, hnis nemůže z těla ven, otrava se šíří po celém organismu; přirozený lidský cit se nemůže dlouho objektivizovat a jeho dlouhodobé zajetí v pouhé citové paměti se zvolna deformuje v nezdravou křeč, v cosi jedovatého – jako když nedokonalým spalováním vzniká kysličník uhelnatý.

Jaký pak div, že ve chvíli, kdy příkrov puká a láva života tryská ven, objevují se v ní vedle rozvážné snahy po nápravě předchozích křivd a vedle touhy po pravdě a po změnách, adekvátních potřebám života, i prvky žlučovitě nenávisti, pomstychtivé zloby a jakési horečnaté touhy po okamžité satisfakci za všechno prožité ponížení! (Zbrklý a situaci často nepřiměřený charakter této touhy vyplývá přitom do značné míry i z nejasného tušení, že vlastně toto vzplanutí přichází pozdě, v době, kdy už

nemá smysl, protože ztratilo aktuální podnět a s ním i aktuální riziko, a kdy je vlastně už jen náhražkou za něco, co se ve skutečnosti mělo udát v docela jiné době!) Jaký pak div, že reprezentanti společenské moci, po léta zvyklí na absolutní souhlas, jednomyslnou a bezvýhradnou podporu a na totální jednotu totální všeobecné přetvářky, jsou v takové chvíli výtryskem potlačeného citu tak šokováni, cítí se být tak neslýchaným způsobem ohroženi, a ve svém ohrožení – jakožto jediných garantů existence světa – spatřují tak neslýchané ohrožení celého světa, že neváhají ke své a jeho záchraně volat na pomoc milionové cizí armády! Jeden takový výbuch jsme nedávno zažili. Ti, kteří po léta ponižovali a uráželi člověka a kteří pak byli tak šokováni, když se tento člověk pokusil ozvat, nazývají dnes tu dobu dobou „vzplanutí vášní“. Jaké vášně však vlastně vzplanuly? Kdo ví, jak dlouhé a obsáhlé ponižování tomu výbuchu předcházelo, a kdo chápe onen psychologicko-sociální mechanismus exposteriální reakce na dlouho snášené ponížení, měl by být spíš zaražen tím, jak relativně klidnou, věcnou, a dokonce loajální podobu ten celý „výbuch“ měl. Přesto jsme za ten „okamžik pravdy“ museli, jak známo, krutě zaplatit.

Dnešní společenská moc se hluboce liší od té, která předcházela tomuto nedávnému výbuchu. Nejen proto, že zatímco tamta byla tak říkajíc „originálem“ a tato je jen jeho zformalizovanou imitací, neschopnou reflektovat míru, do jaké byl mezitím onen „originál“ demystifikován, ale především proto, že zatímco dřívější moc se opírala o reálné a nikterak zanedbatelné sociální zázemí v podobě důvěřivé (byť postupně klesající) podpory části obyvatelstva a o reálnou a nikterak zanedbatelnou (byť postupně vyprchávající) sugestivitu původně slibovaných sociálních perspektiv, ta dnešní se opírá už jen a jen o sebezáchovný pud ovládající menšiny a o strach ovládané většiny.

Těžko si lze za těchto okolností představit všechny předpokladatelné alternativy průběhu eventuálního budoucího „okamžiku pravdy“, totiž způsob, jakým by se tak komplexní a tak otevřené celospolečenské ponížení mohlo jednou dožadovat satisfakce; a vůbec už nelze odhadnout rozsah a hloubku tragických následků, jež by ten okamžik mohl a asi musel nakonec našim národům přinést.

Člověka v této souvislosti musí až zarážet, jak velká je neschopnost moci, vydávající se za tu nejvšednější, jaká tu kdy byla, pochopit elementární zákony svého vlastního fungování a poučit se ze svých vlastních dějin. Nebojím se, jak patrné, že s nástupem dnešního vedení skončil v Československu život a definitivně se zastavily

dějiny. V dějinách dosud po každé situaci a po každé éře přišla jiná situace a jiná éra, a dosud vždycky byla – ať už k dobru člověka, nebo k jeho škodě – ta nová situace nebo éra zcela vzdálená všem představám o budoucnosti, které měli organizátoři a vládcové epochy předchozí.

Bojím se něčeho jiného. Celý tento dopis vlastně hovoří o tom, čeho se ve skutečnosti bojím, nesmyslně tvrdých a dlouhodobých následků, které celé to dnešní znásilnění bude mít pro naše národy. Bojím se toho, čím budeme muset všichni zaplatit to drastické potlačení dějin, to kruté a zbytečné zahnání života kamsi do podzemí společnosti i lidské duše, ten nový násilný „odklad“ všech možností aspoň trochu přirozeně – jako společnost – žít. A jak snad vyplývá z toho, co jsem před chvílkou napsal, nejde mi přitom jen o to, co průběžně platíme v méně každodenní hořkosti ze společenského znásilnění a lidského ponížení, ani pouze o tu vysokou daň, kterou budeme muset zaplatit v podobě dlouhodobého duchovního a mravního úpadku společnosti, ale jde mi také o tu těžko dnes odhadnutelnou daň, kterou by nám všem mohl vynést onen okamžik, kdy se příště přihlásí o svá práva život a dějiny.

Odpovědnost vedoucího politika za situaci v zemi bývá různá a nikdy přirozeně není absolutní; nikdo nevládne sám, jistý díl odpovědnosti tudíž nesou i ti, kteří vedoucího politika obklopují; žádná země nežije ve vakuu, její politiku tedy vždycky tak či onak ovlivňuje i politika jiných zemí; za mnoho mohou samozřejmě vždycky i ti, kteří vládli dříve a jejichž politika předurčovala situaci, v níž se země ocitá; za mnoho mohou konečně i občané – ať už každý jednotlivě, totiž jako svéprávný tvor svým denním osobním rozhodováním spoluvytvářející celkový stav, anebo všichni dohromady jako určitý historicko-sociální celek, limitovaný podmínkami, v nichž se vyvíjí, ale zároveň tyto podmínky zpětně limitující.

Navzdory těmto omezením, platícím přirozeně i v naší dnešní situaci, je Vaše odpovědnost jako vedoucího politika stále veliká: spolurozhodujete o klimatu, v němž je nám všem dáno žít, a máte tudíž přímý vliv i na konečnou výšku té daně, kterou naše společnost zaplatí za svou dnešní „konsolidaci“.

V Češích a Slovácích – tak jako v každém národě – žijí paralelně nejrozmanitější předpoklady: měli jsme, máme a budeme mít hrdiny, stejně jako jsme měli, máme a budeme mít udavače a zrádce. Jsme schopni rozvinout svou tvořivost a fantazii, duchovně a mravně se vzepnout k nečekaným činům, bojovat za svou pravdu a obětovat

se pro druhé, ale právě tak jsme schopni propadnout totální lhostejnosti, nezajímat se o nic než o své břicho a navzájem si jen podrážet nohy. A i když lidské duše nejsou žádné pultitry, do nichž může kdokoli nalít cokoli (tato arogantní představa o lidu se často vyskytuje v oficiálních projevech v podobě té strašné fráze, že „nám“ – to jest vládě – je to či ono „zanášeno do hlav lidí“), přesto přeci jen velice záleží na vůdcích, které z těch všech protichůdných dispozic, jež ve společnosti dřímají, budou mobilizovány, kterým z těch potencialit se dá příležitost k uplatnění a které budou naopak potlačeny. Zatím je systematicky aktivizováno a rozvíjeno to nejhorší v nás – sobectví, pokrytectví, lhostejnost, zbabělost, strach, rezignace, touha osobně ze všeho vyklouznout bez ohledu na obecné následky. Přitom i dnešní státní vedení má možnost působit svou politikou na společnost tak, aby nebyla dávána příležitost tomu horšímu, ale tomu lepšímu v nás. Zatím jste zvolili tu pro sebe nejpoohodlnější a pro společnost nejnebezpečnější cestu: totiž cestu vnějšího zdání za cenu vnitřního úpadku, cestu zvyšování entropie za cenu umrtvování života, cestu pouhé ochrany své moci za cenu prohlubování duchovní a mravní krize společnosti a soustavného ponižování lidské důstojnosti. Přitom máte možnost i v rámci svých omezení udělat mnoho pro aspoň relativní zlepšení situace: možná by to byla cesta namáhavější, méně vděčná, její výsledky by se neobjevily hned, leckde by narážela na odpor, rozhodně by to však byla z hlediska skutečných zájmů a perspektiv naší společnosti cesta nepoměrně smysluplnější. Jako občan tohoto státu žádám tímto otevřeně a veřejně Vás a s Vámi i všechny ostatní vedoucí představitele dnešního režimu, abyste věnovali pozornost souvislostem, na něž jsem se Vás snažil upozornit, abyste v jejich světle zvážili míru své historické odpovědnosti a jednali v souhlasu s ní.

Václav Havel

* Pomocí pojmu entropie byl formulován druhý zákon termodynamiky, vyjadřující směr energetických změn. V izolovaném systému se pomocí energetických přeměn postupně vyčerpává schopnost dalších přeměn, hromadí se degradovaná energie, neschopná přeměny v jinou energii, až entropie dospěje k maximu, ke stavu tepelné rovnováhy. – V polovině 20. století zobecnila teorie informací tento termín pro všechny disciplíny a chápe ho jako míru (ne)určitosti a (ne)uspořádanosti systému. (Stručný filozofický slovník) statu quo; bytostným rozměrem jeho rozvoje je neustále se aktualizující tajemství.